

BOEKEN

ESSAY

DENKEN IS GEEN ZEGEN

Vier eeuwen geleden vond Michel de Montaigne het essay uit : de melancholie van het genie.

OP een paradijselijke plek, hartje Périgord, op een Zuidfranse streep grond waar de Dordogne en de Gironde in elkaar overvloeien, schreef *Michel de Montaigne* vier eeuwen geleden zijn levenservaring uit in de beslotenheid van een kasteeltoren. Het dorpje Saint-Michel-de-Montaigne is inmiddels uitgegroeid tot een pelgrimsoord voor kultuurtoeristen. Hier zweeft een heuvelland zijn wijnsappen uit onder een immer dronken zon.

Michel de Montaigne erfde als oudste zoon het landgoed van zijn vader, *Pierre Eyquem*, parlamentslid en burgemeester van Bordeaux. Hij zal aanvankelijk de familietraditie voortzetten : zijn vader wilde van hem een magistraat maken en voedde Michel op in het Latijn. Voor aristocraten uit de zestiende eeuw is Rome nu eenmaal de navel van de wereld. Michel wordt 's ochtends gewekt op de klanken van een spinet. Ook het huispersoneel leert een mondje Latijn, om de zoon des huizes op zijn wenken te kunnen bedienen. Aan deze heerlijke jeugdijaren zal hij later met gezwollen weemoed terugdenken. Na een humanistische leerschool op het kollege van Bordeaux, studeert hij rechten in Toulouse en Parijs.

Al tijdens deze studie jaren vat hij een afkeer op voor retorische uiterlijkheden en werelds vertoon. De kloof tussen het idyllische klein-Rome van zijn jeugd en de bloederige godsdiensttwisten in het Frankrijk van die tijd, wordt hem te machtig. Hij verdraagt de wrede onverdraagzaamheid niet die woedt tussen hugenoten en katholieken. Er heerst een permanente sociale onrust, de pest breekt uit en het volk verzuipt in een mensonwaardige ellende. Dit alles is teveel voor Montaignes overgevoelig ge-

Montaigne : wrede wereld !

moed, voor zijn humanistische inborst.

Wanneer dan ook zijn geliefde vader én zijn geestelijke vriend, *Etienne de la Boétie*, overlijden, trekt hij zich, achtendertig jaar oud, terug uit zijn actief leven als onderzoeksrechter. Hij zondert zich af in een „boekentoren” en begint te schrijven. Omringd door een duizendtal werken — een grote bibliotheek voor die tijd — hanteert hij de pen als nooit tevoren. Zijn inspiratiebron : diezelfde klassieke auteurs die hij ooit gulzig, als met de moedermelk heeft opgezogen.

LEESHONGER. Zo is Michel de Montaigne de geschiedenis kunnen ingaan als de „vader van het essay”, een manier van schrijven die vandaag niet meer weg te denken is uit de wereld van de letteren en de journalistiek. Het Franse *essayer*

betekent zoveel als beproeven, testen. Montaigne bedoelt het als een literair-filosofische denkoefening om tot zelfkennis te komen, als een geestelijk probeersel, als een proeve van de geest om tot een dieper inzicht in de eigen ziel te komen. Vandaag zou men zijn onderneming gemakshalve bestempelen als een vorm van therapeutisch schrijven.

De wetenschapsfilosoof *Francis Bacon* neemt de term „essay” een kwart eeuw later over als titel voor een totaal ander soort boek, als uiteenzettingswijze voor gedachten over de toekomst van de wetenschappelijke methode. Pas in de achttiende eeuw krijgt het essay zijn huidige vorm : een verhandeling waarin de auteur zijn persoonlijke visie geeft op een aktueel of algemeen-menselijk probleem. Het essay-genre voldoet ook vandaag nog aan de leeshonger van een aangroeiende intelligentsia. Recentelijk nog hebben Vlaamse romanciers en essayisten het nodig gevonden om, naar aanleiding van Antwerpen '93, onderling soms onsmakelijk te bakkeleien over de literaire waarde van het essay. Kan het essay de roman evenaren ? In onze dagen vervagen de grenzen tussen de verschillende schriften nu eenmaal.

Maar waarom toch trekt een man van de wereld als Montaigne zich terug uit een succesvolle carrière ? Dit is zowel denkstof voor een *Human Resources Manager* als voor een postmodern filosoof. Het is belangrijk om te benadrukken dat Montaigne eerder aan het begin staat van een denktraditie, dan dat een tijdperk af zou sluiten. Zijn zelfbespiegelingen verraden de grondhouding van een hartstochtelijk scepticus, van een eerlijk man die lijdt aan de *Unheimlichkeit* van zijn tijd. Na hem duiken filoso-

□□□

□□□

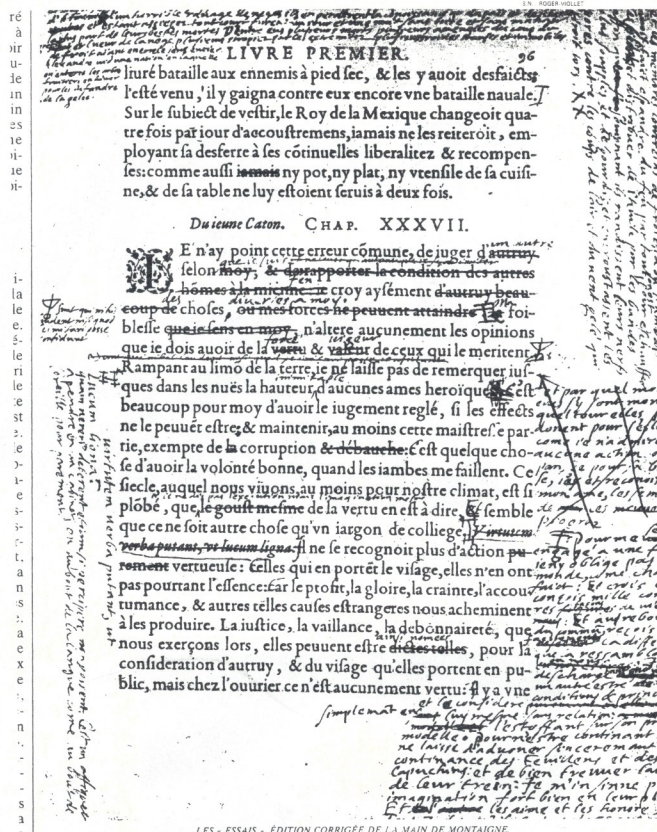
fen op, van de zeventiende eeuwse René Descartes tot de Karl Popper van onze eeuw, die de twijfel slechts beschouwen als een garantie voor meer zekerheid.

BIECHT. Maar een dergelijk geloof in de redelijkheid van mens en maatschappij is niet besteed aan de etisch bevolgen Montaigne. Op de balken van zijn plafond laat hij inscripties kerven van Latijnse of Griekse auteurs. Zoals: „Het verlangen om te kennen is door God aan de mens geschonken voor zijn zelfkwelling”.

Natuurlijk is het niet iedereen gegeven om de deur van de machtsgeile wereld achter zich dicht te slaan, terwijl ruim vijfhonderd man dienstpersoneel klaarstaan om de rozestruiken bij te knippen. Maar zijn rentenieren heeft een oeuvre voortgebracht dat verbluffend inleefbaar blijft voor de sceptici onder ons. Want zijn essays worden vandaag nog verder geschreven in de hedendaagse cultuurkritiek. Het essay, zoals bedoeld door Montaigne, is een vorm van eindeloze biecht, een dagboek van filosofisch gehalte.

Zijn leven in dienst van het schrijven was een kwestie van moeten. Het was zijn worsteling met de onleefbaarheid van het leven zelf. Zo worstelt hij als ieder van ons met de gedachte aan de eigen dood, een gedachte die verschuift naarmate de dood op een andere manier op ons afkomt. In een eerste fase neemt hij een stoïcijnse houding aan: voortdurend erop voorbereid zijn dat de dood om de hoek loert. Wanneer hij aan deze eerste houding voorbij is, bepleit hij het epikuristische advies: de dood kan je toch niet bestrijden, leef gewoon voort alsof hij geen deel uitmaakt van je dag.

Montaignes latere essays getuigen dan weer van een skeptisch realisme: het absolute einde beleef je in elk afscheid, aan elke overwinning kleef je tegelijkertijd een fundamenteel verlies. Een dergelijke evolutie van opvattingen is toch wezenlijk voor een menselven! Niets menselijks is hieraan vreemd: „Ik was gisteren anders dan vandaag”. Zelfs tijdens het opschrijven ondergaan de eigen gedachten een gedaanteverwisseling. Moraalridders zoeken op de bodem van deze troebele waters te vlug naar nihilistische spijkers, terwijl precies de ontwapenende eerlijkheid een mens kan weerhouden van overhaaste dadendrang. Maar uiteindelijk is het de eerlijkheid van iemand die

LES ESSAIS - ÉDITION CORRIGÉE DE LA MAIN DE MONTAIGNE

De essays: een kwestie van moeten.

naar de depressie neigt: de waarheid onder ogen zien en de wil tot lijden op de schouders nemen.

NIERKOLIEKEN. In de zestiende eeuw zijn de dokters en de filosofen het met mekaar eens dat het melancholische gemoed eindigt in ofwel het genie, ofwel de waanzin. De mens die met de waarheid wil leven, moet ook de melancholie verdragen. Dit is evident onverenigbaar met een grootse maatschappelijke verantwoordelijkheid, aangezien deze tot compromisloze keuzen noodzaakt. Montaignes onbeslisbaarheid is een onbeslisbaarheid die begrijpt dat ook evenwichtige beslissingen onrecht doen. Zijn eenzaamheid houdt het risico in van een lucide zothed.

Wanneer hij in de jaren 1580-'81 een reis maakt naar Italië, bezoekt hij op doorreis in Ferrara de beroemde Italiaanse dichter Torquato Tasso in het hospitaal Sint-Anna. Hij treft hem aan in „een beklagenswaardige toestand, zichzelf overlevend”. Deze gevoelvolle ontmoeting ontlokt bij Montaigne een pakkende beschrijving in het essay „Apologie van Raymond Sebond”: „Heeft hij geen voordeel kun-

nen halen uit de duidelijkheid die hem heeft verblind? Aan dit exact en aanhoudend begrip van rede die hem rede-loos heeft gemaakt? Van het bijzondere en werkzame onderzoek van de wetenschap die hem tot een beestenbestaan heeft gevoerd? Aan dit vreemde vermogen tot zielsontboezemingen, die hem heeft achtergelaten zonder ziel en zonder expressie?”.

Montaigne beseft dat precies de scherpzinnigheid van geest, tot het uiterste gevoerd, tot pathologische melancholie kan leiden. Het is precies deze herneming van een intuïtie van de Griekse filosoof Aristoteles, die ons de zielstoestand van Montaigne zelf kan doen doorvoelen. Al schrijvend tracht hij de rouw om zijn natuurlijke en zijn geestelijke vader te doorworstelen. Dankzij het eindeloze project van de essayistiek wist hij zijn eigen waanzin op afstand te houden. Het essay is een denkbeweging die weet dat de waarheid noch op het einde der tijden, noch op laatste zin van het essay zal verschijnen, die weet

dat men zich de waarheid niet kan toeëigenen zoals iemand een appel opeet. Is het probleem van de melancholicus niet precies dat hij meent dat zijn lichaam zelf het gat is in het universum, waarlangs de waarheid kan binnendringen? De melancholicus ervaart zijn leven als een massieve overbodigheid.

Montaignes reisverslag is overigens nauwelijks meer dan de klaagzang van een zieke man die met zijn lichamelijke aftakeling, zijn nierkolieken tracht te leven. Zijn nierstenen dateren uit de periode na het overlijden van zijn vader. Het membraan tussen waanzin en de liefde tot de waarheid is uiterst dun. „Zowel wie de waarheid spreekt als wie leugens vertelt, kan dwaasheden begaan”.

Joannes Késenne

Michel de Montaigne, „Essays”, vert. Frank de Graaff, Boom, Amsterdam, 1321 blz., 3100 fr.

Michel de Montaigne, „Essays. Een proeve van zeven”, vert. Hans van Pinxteren, Athenaeum - Polak & Van Genep, Amsterdam, 162 blz., 599 fr.

„Essays van Michel de Montaigne. Een selectie”, vert. André Abeling en Jos Tielens, Het Spectrum, Utrecht (Aula), 192 blz., 495 fr.

Michel de Montaigne, „Reis naar Italië. Een reis naar Italië via Zwitserland en Duitsland in 1580-1581”, vert. Anton Haakman, Meulenhoff, Amsterdam, 319 blz. 900 fr.

„Ik was gisteren anders dan vandaag.”